

„TÖREDÉK HAZÁCSKA” KÁRPÁTALJA A NAGY HÁBORÚ ELŐTT ÉS ALATT

Fedinec Csilla

Történész, a HUN-REN

Társadalomtudományi

Kutatóközpont

tudományos

főmunkatársa.

A vizsgált régióról egy 2004-ben a tekintélyes svájci Peter Lang kiadónál megjelent könyv fülszövege már nagyon pontosan látteleletet adott. Kárpátalja soknemzetiségű régiója, miután évszázadokon át Magyarország része volt, gyakran változtatta politikai hovatartozását, és ma Közép-Európa ukrán határvidéke. A szláv többségű ruszinok vagy rutének, akiket egyesek az ukránoktól elkülönülő nemzetként képzelnek el, a magyarok öntudatos kisebbsége, valamint a történelmi magyar háttér és a további etnikai kisebbségek sokasága erős identitást kölcsönöz ennek a régiónak, és az ukrán hídfőállás potenciális funkcióját jelenti Közép-Európa és az Európai Unió felé. A határon átnyúló kereskedelem és a magyar közöség meglehetősen aktív szerepe ellenére a határon túli hálózatépítésben a régió egyelőre inkább a gazdaságilag gyenge ukrán periféria szerepét tölti be. Hogy képes lesz-e ebből a helyzetből kilépni és profitálni az EU bővítéséből, az nagymértékben függ az EU új határai mentén kialakított határrendszertől, valamint Ukrajna makropolitikai irányultságától: az EU vagy Oroszország felé való közeledés mellett dönt-e?¹

Ady írta 1905-ben: „Kompország, Kompország, Kompország: legképesesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza” (*Ismeretlen Korvin-kódex margójára*, 1905). A 18. században még az sem volt világos, hol van a határ Európa és Ázsia között: hol a Don mentén, hol a Volga mentén, hol pedig az Urál mentén húzták meg ezt a vonalat. Egész addig Európában az észak-dél tagolást ismerték, mígnem a felvilágosodás kori utazók (a dánok, mint Isaac Massa vagy Cornelis de Bruijn, a velenceiek – Francesco Algarotti, Giacomo Casanova és mások) és a gondolkodók (például Voltaire, Jean-Jacques Rousseau) felfedezték a „régí” Európa számára ismeretlen „keletet”, életre keltve Kelet-Európa fogalmát. A 19. században ehhez társult a Közép-Európa fogalom a maga nem egy, hanem számos kompországgal. Ennek a térségnek a kisméret egység alapján létrejött Németország kialakulásáig változó megközelítésben ugyan, de nem változott a németközpontúsága. Ausztria-Magyarország 1867. évi megalakulásával immár kiterjedt a Magyar Királyságra és a Balkán-félsziget északnyugati részeire is.²

A politikai Közép-Európa kelet felé tolodása jórészt az első világháború miatt következett be. A közép-európai diskurzus fogalomkészletébe bekerült a Köztes-Európa kifejezés, amelyen az Oroszország és Németország közti kisállami térben a szovjetek nyugati, illetve a németek keleti irányú terjeszkedésének ütközőzónáját értették. A második világháború után Közép-Európa fogalma hosszú időre értelmét veszítette, a vasfüggönytől keletre Kelet-Európa, nyugatra pedig Nyugat-Európa volt. Az 1970-es évektől Közép-Európa ismét előkerült történelmi, kultúrföldrajzi és tár-

¹ Peter Jordan – Mladen Klemencic (szerk.): *Transcarpathia – Bridgehead or Periphery? Geopolitical and Economic Aspects and Perspectives of a Ukrainian Region*. Peter Lang, New York, 2004.

² Ihor Nadzhafov: The concept of „Eastern Europe” in reflection of the european intellectual thought of the XVIIIth – early XIXth century. *Zaporizhzhia Historical Review* 57 (2021/5), 200–207.

sadalomföldrajzi egységként, egyfajta „szimbolikus valóságként”, amely nem akar azonosulni Kelet-Európával. Ez már Kelet-Közép-Európa vagy egy új Köztes-Európa. A hidegháború ezt a kettősséget hagyta maga után örökségként ennek a térségnek, az itteni „kompországoknak”: különbözőség és leszakadás a Nyugattól, elhatárolódás és távolságtartás a Kelettől is, ugyanakkor egyre világosabb nyugati orientáció.³

Ebben a Köztes-Európában vannak köztes terek (*Zwischenräume*, *in-between space*), amelyeknek alapvető tulajdonsága, hogy se ide, se oda nem tartoznak, de mégis véres csatákat vívnek értük. Maguk a „bennszülöttek” autonómiára vágnak, ahelyett, hogy hol ide, hol oda csatolják őket vagy felosztják a területet.⁴ Ilyen köztes tér Kárpátalja is. A többszöri államhatárváltozások eredményképpen tükrözi a lakosok identitásképzéseinek összetettségét a mindenkori állami ideológia és a hétköznapi pragmatizmus közti mezsgyén, a helyi, a központi állami és az anyaországi szereplők egymás melletti és egymás elleni játszmáiban.

A szakirodalom olvasása közben az a benyomásunk keletkezhet, mint ha Csehszlovákia – amelyhez a két világháború között tartozott – folyton csak arra várt volna, hogy Kárpátalját végre a Sztálin vezette Szovjetunióhoz adhassa. A Szovjetunióban pedig – amelyhez 1945-ben csatolták – a sztálini bűnököt, a személyi kultuszt leleplező Nyikita Hruscsov, az akár nonkonformistának is tekinthető szovjet politikus kínálgatta Magyarországnak, amelyek nem kérte azt, sőt hazánk 1991-ben az immár független Ukrajnával többek között az ott élő magyar kisebbségre is tekintettel megkötött magyar-ukrán alapszerződéssel végleg „lemondott” róla.⁵ Alig van, aki észreveszi, hogy ezekben a történetekben legalább annyi a toposz, mint az eredetiség. A budzsákiak vagy a galíciak ugyanúgy ismerik az egyszerű bácsikát, aki soha sem mozdult ki otthonról, mégis számos ország polgára volt, mint ahogy a finnek között is tartja magát az a feltetelezés, hogy Mihail Gorbacsov el akarta adni a finneknek Karéliát, de azok elutasították az ajánlatot.⁶

Az alapszerződés minden bizonnyal legfontosabb rendelkezése a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó 17. cikk, amely annak az ukrán kérésnek az ellentételezése volt, hogy kerüljön bele az alapszerződésbe a határok sérthetlensége – a Magyarországon „német formulának” nevezett területi klauzula, amely először az NSZK és a Lengyel Népköztársaság között 1970-ben megkötött, a két ország közötti kapcsolatok normalizálásának alapjairól szóló varsói szerződésben szerepelt.⁷ A 17. cikk kimondta, hogy a „Szerződő Felek, teljes összhangban az új Európáról szóló Párizsi Kartával és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet más, vonatkozó dokumentumaival, kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy a népeik közötti baráti kapcsolatok, valamint a béke, az igazságosság, a stabilitás

3 Mező Ferenc: Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. *Tér és Társadalom* 15 (2001/3-4), 81-103.

4 Peter Oliver Loew – Christian Pletzing – Thomas Serrier (szerk.): *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.

5 Fedinec Csilla: *Kárpátalja: örökség és társadalom*. Typotex, Budapest, 2022, 156.

6 Jukka Seppisen: *Kun presidentti Koivisto esti Karjalan palauttamisen*. Minerva, Helsinki, 2019.

7 Fedinec Csilla – Tóth Norbert: *Romantikus jog – fapados gyakorlat. A magyar-ukrán szerződéses viszony*. TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2022, 28.

és a demokrácia megkövetelik, hogy kölcsönös védelemben részesüljön a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitása és ennek biztosítására meg kell teremteni minden szükséges feltételt. – A Felek egyoldalú és közös lépéseket tesznek, hogy előmozdítsák e kötelezettségek végrehajtását az 1991. május 31-én aláírt »Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén« című dokumentumnak és az ahhoz csatolt »Jegyzőkönyv«-nek megfelelően. A Felek nemzetközi kapcsolataikban önállóan és közösen is fellépnek a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi dokumentumok megvalósítása érdekében.”

A fent említett nyilatkozat alapján jött létre Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság, amely 1992 és 2011 között összesen tizenöt alkalommal ülésezett – az 1990-es években még évente, az ezredforduló után azonban egyre ritkábban. Az ülések egy jegyzőkönyv aláírásával értek véget, amelyben összefoglalták a teendőket. Ezek tanúsága szerint a kisebb-nagyobb eredmények ellenére az intézmény jobbra formális jelleget viselt, ám ezzel együtt mégiscsak formalizált intézményes fóruma volt a Magyarországon élő néhány ezres ukrán szórványközösség és a mintegy 150 ezres ukrainai (azon belül majdnem száz százalékban kárpátaljai) kompakt magyar lakosság anyországi érdekvédelmének. A 2011. évi utolsó, XV. ülésen, amikor a jegyzőkönyv aláírás elmaradt, a magyar fél javaslataiból Kijev nem fogadta el a magyar autonóm járás és a magyar választási körzet megalakítására vonatkozó ajánlást, az ukrán fél javaslataiból pedig Budapest azt az ajánlást utasította el, hogy szüntessék meg a szerintük diszkriminatív eljárást, hogy az ukrainai magyarok a schengeni vízumhoz jutást segítő garancialevelet kaphatnak.⁸ 2011 óta a vegyes bizottság csak papíron létezik, így a két állam között a kisebbségi ügyeknek nincs külön fóruma.

Ezzel az örökséggel jutottunk el 2014-hez, az orosz–ukrán háború kitöréséhez, amire válaszul Ukrajnában 2014-ben részleges mozgósítást, 2018-ban pedig rövid időre az ország egy részében hadiállapotot vezettek be. Oroszország 2022. február 24-én elindított inváziója a konfliktust teljes körű, a második világháború óta nem látott intenzitású, nagy háborúvá terebélyesítette. Ukrajnában azóta is tartó, a parlament által három havonta meghosszabbított hadiállapot és általános mozgósítás lépett életbe. Az állam definíciójának alapvető eleme az államterület, amely felett teljes és kizárólagos jogot gyakorol, s ahol más állam csak a hozzájárulásával fejthet ki bármiféle tevékenységet. Ennek az államterületnek a határait nemzetközi szerződések rögzítik. Továbbá létezik a történelmi határok elve, amely a kialakult szokásnak megfelelő határmegvonást jelenti, s amely az újonnan függetlenedő államokkal összefüggésben kapott szerepet. Ez a 19. században jelent meg először, majd általános alapelvvé vált. Így a nemzetközi jog szerint a Szovjetunió felbomlásával létrejött új államok határai nem kérdőjelezhetők meg, amit megerősítettek a későbbi szerződések is, Ukrajna esetében többek között az 1994. december 5-én aláírt Budapesti Memorandum, amelynek részes felei biztonsági garanciákat nyújtottak Ukrajna számára. A memorandum része volt annak a

⁸ Uo. 74.

megállapodáscsomagnak, amelynek keretében Ukrajna átadta a területén lévő szovjet gyártmányú nukleáris fegyvereket Oroszországnak, és nukleáris fegyvermentes államként csatlakozott a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződéshez. Ennek Oroszország általi felrúgása már 2014-ben, a Krím megszállásával, alapvető kérdéseket vetett fel a nemzetközi rend jövőjével kapcsolatban is.⁹

2014 és 2022 között a magyar–ukrán államközi kapcsolatok egyre romló tendenciát mutattak. A 2015–2020 közötti decentralizációs folyamatba Kárpátalja egészében lemaradva kapcsolódott be, a megyei közgyűlés – egyedülként az országban – még távlati tervet sem fogadott el az ügyben, a magyarok is egész addig távol maradtak, amíg az nem vált elodázhatatlanná. A 2020 végén lezárult reform eredményeképpen a megyék megmaradtak, a megyék alatti szinten azonban a járássok számát drasztikusan csökkentették és az elaprózott településeket úgynevezett kistérségekbe vonták össze. Kárpátalján a korábbi 13 járás helyett 6 új járást alakítottak ki. Az eredeti felosztásban a Beregszászi járásnak magyar többsége volt, azonban az új rendszerben a hat járás egyikében sem maradt magyar többség. A helyi magyar szakértők arra hivatkoztak, hogy az ukrán Alkotmányba nem kerültek bele az új közigazgatási egységek, Hennagyij Moszkal, a megye akkori kormányzója azonban egészen másként közelítette meg a kérdést: szerinte a decentralizáció Kárpátalja elkülönülésének mechanizmusát teremtette meg, ami addig hiányzott az ukrán jogból; ezt az elkülönülést pedig meg kell akadályozni amiatt, hogy Magyarország folyamatosan hangoztatja az autonómiát.¹⁰ Ezzel párhuzamosan 2015-től olyan miniszteri biztosa volt a magyar kormánynak, akinek a tituluszában is nevesítve volt, hogy jogköre kiterjed Kárpátaljára.¹¹ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy ekkor már dúlt a háború Oroszország és Ukrajna között, és Oroszország folyamatosan a szomszédos országban élő nemzetársainak megvédését hangoztatta.

Állandó ütközések voltak a választási kampányok körül is. Magyarország a szokásjogra hivatkozott, amikor a választási kampányok idején vezető politikusokat küldött Kárpátaljára, azonban 2014 után Ukrajna háborúban álló ország volt, amelyik fokozottabban érvényt szerzett a belső jognak. Ezt olyannyira komolyan vették, hogy a regnáló elnöknek, Petro Porosenkónak is le kellett szednie a 2019-es elnökválasztási kampányban azt a plakátját, amelyen Vlagyimir Putyin orosz elnökkel nézett farkasszemet, az indokolás szerint azért, mert az utóbbi külföldi politikus. A szóban forgó időszakban tartott választásokra érvényes a parlamenti képviselők megválasztásáról szóló, többszörösen módosított 2011. évi 4061-VI. törvény 74. cikke és az önkormányzati választásokról szóló 2015. évi 595-VIII. törvény 60. cikke szerint nem vehetnek részt az agitációban külföldiek – sem direkt politikai eseményen, sem olyan kulturális vagy sporteseményen, amely a választásokban részt vevő szub-

9 David S. Yost: The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs* 91 (2015/3), 505–538.

10 Fedinec Csilla: A kormányzó intézménye Kárpátalja történetében. In: Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián (szerk.): *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2022, 89.

11 Kovács Gergő: Milyen volt a magyarok és az ukránok viszonya a történelem során? *Mandiner*, 2022. augusztus 25. <https://mandiner.hu/hirek/2022/08/ukrajna-fedinec-csilla-tortenelem>

jektumok (képviselőjelölt vagy párt) támogatására szolgálnak vagy azok a támogatásukkal valósulnak meg.

Kényes kérdés az állampolgárság ügye is. Ugyanis 2011 óta a kárpátaljai magyarok – akik zömmel továbbra is szülőföldjükön élnek – annak tudatában szerezhetik meg könnyített eljárásban a magyar állampolgárságot, hogy az ukrán állam nem ismeri el a kettős állampolgárságot. A magyar állampolgárság a kisebbségben élők körében a magyarországi belpolitikai élet felé orientálódást és ezáltal a hazai (ukrajnai) társadalmi-politikai folyamatokból való fokozatos kiszorulást eredményezi.¹² Sokan egyfajta puha hatalomként tekintenek a magyar kormány helyi beruházásaira is.¹³ Az invázió előtt az ukrán kormány többször szóvá tette, hogy a magyar kormány ezt Kijev megkerülésével teszi.

2020 őszén az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SZBU) több magyar intézmény épületében és Brenzovics László, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke magánlakásán tartott házkutatást. A hivatalos tájékoztató szerint az indokok között szerepelt többek között Magyarország joghatóságának vélhető kiterjesztése Ukrajna egyes területeire, egyes ukrajnai közszereplők közreműködése a szomszédos állam Ukrajna elleni felforgató tevékenysége támogatásában. Igaz, számos politikai párt, valamint Olekszij Petrov, a megye akkori kormányzója is igyekezett távolságot tartani az ügyben. Petrov arra utalt, hogy a megyei tanácson belüli helyezkedés állhat a háttérben – semelyik pártnak vagy koalíciónak nem volt többsége, a mérleg nyelvét a KMKSZ képezte –, megjegyezve, hogy „az indokolatlan és primitív nyers erő nem érv, különösen a politikában”, majd hozzátette azt is, hogy őszintén reméli „a rendvédelmi szervek fellépését elsősorban Ukrajna törvényei motiválják”.¹⁴

Brenzovics ügyvédi tanácsra¹⁵ azonnal átköltözött Magyarországra, ám a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöki tisztségét azóta is betölti, sőt 2023 tavaszán újraválasztották. A háború azonban megváltoztatta a kárpátaljai magyar közösségen belüli politikai közhangulatot is. Az „emigrációban” élő politikusok által képviselt álláspont, összhangban a magyar kormánynak a hivatalos Ukrajnával szembemenő kommunikációjával, látens elégedetlenséget váltott ki azokból a Kárpátalján közhivatalt viselő magyarokból és egyes politikusokból is, akik szerint ezzel tovább rontják a magyarok megítélését, nehezítik az együttműködést egy olyan bonyolult időszakban, amikor a hétköznapi bizalomnak is rendkívüli jelentősége van.

Ez a feszültség különféle helyzetekben kitapintható. 2022 júniusában a nemzeti összetartozás napja alkalmából tartott kárpátaljai szerény ünnepségről szóló beszámolóban arról írt *The New York Times*, hogy az Oroszországgal vívott háború előtt az ukrajnai magyar kisebbség vágyakozását

12 Papp Z. Attila – Vass Ágnes: Külhoni szavazás: kontextusok és Kárpát-medencei percepciók. *Pro Minoritate*, 2014/3. http://real.mtak.hu/16505/1/vass_papp_pm_vegleges.pdf

13 Pierre Polard: „Les hommes forts n'abandonnent pas leur pays!": la minorité hongroise d'Ukraine prise dans les tensions entre Kiev et Budapest. *Le Figaro*, 06/08/2023. <https://www.lefigaro.fr/international/les-hommes-forts-n-abandonnent-pas-leur-pays-la-minorite-hongroise-d-ukraine-prise-dans-les-tensions-entre-kiev-et-budapest-20230806>

14 „Petrov véleménye a magyarellenesség végzálásáról.” *Kárpáti Igaz Szó*, 2020. december 1. <https://kiszo.net/2020/12/01/petrov-velemenye-a-magyarellenesség-vezgalasrol/>

15 Vörös Szabolcs: „Nem tanácsos hazamennem” – Brenzovics László budapesti száműzetéséről, Kárpátaljáról és voksturizmusról. *Válasz Online*, 2023. november 24. <https://www.valaszonline.hu/2021/11/24/brenzovics-laszlo-kmksz-karpatalja-ukrajna-interju/>

többszörre jóindulatú nosztalgiként kezelték egy olyan idő után, amikor még egy nemzetben éltek a többi magyar nemzetiségűvel. Most azonban az apró közösségen belüli megosztott lojalitást – amely magába szívtva Magyarország kormányának kétértelmű magatartását az orosz invázióval szemben – az ukrán honfitársaik sokkal aggasztóbbnak tartják, akik közül néhányan attól tartanak, hogy fogékonyak a Magyarországról érkező oroszbarát propagandára. Ez újabb bonyolult helyzetet teremt Ukrajna vezetői számára, akik a brutális orosz invázióval szemben próbálják egységben tartani a kiterjedt, soknemzetiségű országot. „Olyan ez, mintha két ellentétes csapat futballpályáján lennénk” – mondta David Árpád lelkes. „A pálya közepén ragadtunk, mert az egyik oldalon Magyarország, a másik oldalon pedig Ukrajna van.”¹⁶

A magyar külügy részéről 2018 óta a legerősebb üzenet a NATO-Ukrajna Bizottság legfelsőbb szintű találkozásainak blokkolása a kárpátaljai magyarok szerzett jogainak csorbítására való hivatkozással. Ezt a blokkolást azonban gyakorlatilag kiiktatta a 2023 júliusában tartott NATO-csúcs, amely a NATO-Ukrajna Bizottság helyett a szorosabb együttműködés érdekében létrehozta a magasabb szintű NATO-Ukrajna Tanácsot.¹⁷

A Magyarország és Ukrajna közötti legnagyobb probléma a nyelvkérdés körül forog. Minden részletre nem térünk ki, csak a főbb vitapontokra utalunk. Az oktatásról szóló 2017. évi 2145-VIII. törvény előírta az addigi egynyelvű nemzetiségi iskolákban a kétnyelvű oktatás bevezetését (a tantárgyak egy részét államnyelven kell tanítani) felmenő rendszerben 2023. szeptember 1-jétől, ám ezt a dátumot újabb egy évvel kitolták. A 2001. évi népszámlálás szerint a kárpátaljai magyarok 41,3 százaléka csak anyanyelven beszélt, ami a határon túli magyar közösségek körében a legrosszabb adat, a Tandem 2016 kutatás viszont már azt mutatta ki, hogy 83,6 százaléka eltérő szinten, de beszélt ukránul, noha még mindig csak alig több mint tíz százaléknak volt elegendő a tudása bármilyen helyzetre.¹⁸ A jogi hiátust, amely abból keletkezett, hogy az oktatási nyelvi jogok hozzáféréseben a törvény különböző etnikai kategóriákat határozott meg, két további törvény oldotta fel. Az első a 2021. évi 1616-IX. sz. törvény Ukrajna őslakos népeiről, amely a krími tatárokat, karaimokat és krimcsakokat sorolta ebbe a kategóriába. A másik pedig a 2022. évi 2827-IX. sz. törvény az ukrainai nemzeti kisebbségekről (közösségekről), amely megerősítette, hogy számukra a törvényi szabályozás kétnyelvű oktatásra való áttérést írja elő, és ez alól csupán a magán fenntartású oktatási intézmények képeznek kivételt. A magán fenntartás nem jelenthet mást adott esetben, mint ami a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola esetében fennáll, azaz hogy egy, a magyar állam által finanszírozott alapítvány fenntartásában van. A két ország közötti politikai csatározások színpalái mögött tulajdonképpen már zajlik ennek a „b” tervnek a megvalósítása a kárpátaljai magyar líceumi hálózat kiépítésével.¹⁹

16 Erika Solomon: In Ukraine, a Minority Group Feels Ambivalence About the War. *The New York Times*, 16 June 2022. <https://www.nytimes.com/2022/06/16/world/europe/ethnic-hungarians-ukraine-war.html>

17 NATO-Ukraine Council. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_217652.htm

18 Csernicskó István: *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Autdor-Shark, Ungvár, 2019, 153–154.

19 KML, <https://kml.org.ua/hu/kezdolap/>

Kárpátaljára az invázió kezdete óta több mint 350 000 belső menekült érkezett. Ukrajna e távoli, négy uniós országgal határos, 1,3 millió lakosú régiója a belső menekültek egyik fő úti céljává vált. A magyar közösség lélekszáma az egyetlen ukrainai, a már említett 2001. évi népszámlálás szerint nagyságrendileg 150 ezer körüli volt, míg a Bethlen Gábor Alap által támogatott 2017-ben készült felmérés szerint nem haladta meg a 130 ezret.²⁰ A jelenlegi helyzetről nincs pontos adat, becslések szerint legfeljebb 70-80 ezres magyar kisebbség élhet a régióban. A számos humanitárius segítségnyújtás, civil összefogás mellett szinte egyáltalán nem esik szó arról, hogy a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek hosszú távú egészségi állapota ad okot a legnagyobb aggodalomra, különösen azokéra, akiket hosszabb időre ideiglenes létesítményekben helyeznek el. Ezek a létesítmények gyakran túlszűfoltak és nem rendelkeznek elegendő erőforrással. A létfontosságú oltási programok lefedettségét is súlyosan érintette az invázió, ami megnehezítette az országon belül áthelyezett és a külföldre kitelepített gyermekek felkutatását és beoltását. E gyermekek közül sokan nem rendelkeznek iratokkal, így oltási státuszuk gyakran ismeretlen. Az EU határ menti országai felismerték a helyzet összetettségét, és lépéseket tesznek a járványkitörés kockázatának csökkentése érdekében. Határon átnyúló együttműködési programot hoztak létre Szlovákiával, Magyarországgal, illetve Romániával, és ebből finanszírozták egy mikrobiológiai laboratórium építését a regionális fertőző kórházban, ami felgyorsítja a fertőző betegségek diagnosztizálását. Ezen kívül az UNICEF finanszírozta a belső menekültek oltásával kapcsolatos oktatási erőfeszítéseket.²¹

Kárpátaljai célpont ellen eddig egyszer történt orosz rakétatámadás – 2022. május 3-án egy volóci infrastrukturális létesítményt bombáztak.²² Ám minden egyes légiriadókor így is kötelező óvóhelyre vonulni. Ennek ellenére a kulturális élet is próbálja a maga megszokott életét élni.²³ Az időszak minden bizonnyal legnagyobb – a magyar sajtóban kétségkívül negatív – visszhangot kapott eseménye azonban egy magyar emlékmű, a munkácsi turul-szobor elbontása, pontosabban az ukrán állami címerre való lecserélése volt. A turulmadár szimbóluma évszázadok óta jelen van a magyar történelemben, a régi magyar hagyományok egyik fontos jelképének számít. 1896-ban a millenniumi ünnepek – az államalapítás ezer éves évfordulója – alkalmából Magyarországon hét helyen állítottak ilyen emlékművet. A helyszínek közül ma már csak Pusztaszer és Pannonhalma található Magyarországon, Dévény és Nyitra Szlovákiában, Brassó Romániában, Zimony Szerbiában, Munkács pedig Ukrajnában található. A hét emlékműből négyen, közte a munkácsin, a turulmadár is megjelent.

A Kárpát-medencében ma több mint 200 turulszobor található, ezek több mint kilencven százaléka a mai Magyarország területén. Ukrajnában, ezen belül Kárpátalján, több turulszobrot is áll, melyek közül évtizedeken

20 SUMMA 2017 – A kárpátaljai magyarság demográfiai felmérése.

<https://bgazrt.hu/summa-2017-a-karpataljai-magyarsag-demografiai-felmerese/>

21 Pavlo Petakh – Aleksandr Kamyshnyi: Risks of outbreaks: The health concerns of internally displaced persons in Transcarpathia, Ukraine. *New Microbes New Infect* 2023 Mar; 52: 101106.

22 Légítámadás érte Kárpátalját. *Kárpátalja.ma*, 2022. május 3. <https://karpatalja.ma/haboru/infrastrukturalis-letesitmeny-ert-legitamadas-karpatalja-egyik-hegyvideki-jarasban/>

23 <https://karpatalja.ma/category/kultura/>; <https://kmf.uz.ua/hu/category/hirek/>

keresztül a tiszaujlaki emlékműnek volt kiemelt jelentősége. 1989. július 16-án Tiszaujlak határában, a Tisza partján avatták fel a II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem vezette 1703–1711-es szabadságharc első győztes csatájának színhelyén újjáépített turulmadaras emlékművet. Az eredetit 1903-ban, a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 200. évfordulója alkalmából emelték, ezt a második világháború után a szovjetek lerombolták. Itt 1989 óta minden évben megtartják a Turul-ünnepséget a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség szervezésében, amely a kárpátaljai magyarok legnagyobb hagyományos ünnepi alkalma, a szobor pedig „a szabadság és megmaradás szimbóluma”.²⁴

A munkácsi turulszobrot a millenniumi ünnepségek keretében állították fel 1896-ban. A 33 méter magas obeliszken álló turulmadarat 1924-ben a csehszlovák hatóságok eltávolították.²⁵ A szovjetek magát a szobrot is elpusztították, mígnem 2008-ban annak másolata ismét felkerült a munkácsi várra.²⁶ A történet 2022-ben folytatódott, amikor október 13-án a Munkácsi Városi Tanács döntött arról, hogy a turul helyére az ukrán címer kerüljön. Munkács polgármestere, Andrij Baloha ezt azzal indokolta, hogy a kérdés már 2018 óta napirenden van, a turul kiállítási tárgyént megmarad a vár területén, ám a vár fölé ukrán nemzeti jelképnek kell magasodnia. „Még 2018-ban voltak viták és javaslatok. A döntést négy évvel később hajtották végre. Szeretném megjegyezni, hogy a végrehajtó bizottság határozatában az áll, hogy ‘Ukrajna állami címerének, a háromágú szigonynak a Palanok várára való felszereléséről’, és nem más szobrok felszereléséről. A háromágú szigony Ukrajna nemzeti jelképe. Ez Munkács városának legmagasabb pontja, ez ukrán föld, ez egy ukrán vár, ezért Ukrajna állami jelképeinek rajta kell lengeniük, minden más jelképet, mint például a turul, a múzeumban kiállításként fogják elhelyezni” – mondta Andrij Baloha. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség azonnal tiltakozott, másnap pedig Budapesten behívták a külügyi és külgazdasági minisztériumba Ukrajna ideiglenes ügyvivőjét. A tiltakozások ellenére október 25-én megtörtént a csere.

A magyarországi sajtó zöme a lépést a kárpátaljai magyarsággal szembeni nyílt provokációnak tartotta, s csak elvétve jelentek meg ezzel kapcsolatban más hangok. Ugyanakkor az esetet ukrán körökben is elmentmondásosan fogadták. A sajtó elsősorban nem a magyarság elleni támadásként, hanem Magyarországgal szemben elfoglalt álláspontjára adott válaszként interpretálta. Dmitro Tuzsanskij politológus is arról beszélt, hogy nem a helyi magyarokkal szembeni akció volt, ugyanakkor hozzátette, hogy lehetséges, hogy ez egyben a helyi magyar vezetők egy bizonyos körével és konkrétan Brenzovics Lászlóval szembeni bosszú.²⁷ Az ügyben kulcsszereplő Andrij Baloha Kárpátalján széles körben ismert politikuscsalád tagja. Az inváziót megelőzően apja, Viktor Baloha és an-

24 Elbe István: Rákóczi-emlékek - Tiszaujlak. *Nemzetikönyvtar.blog.hu*, 2021. január 22.

https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2021/01/22/rakoczi-emlekek_tiszaajlak

25 Marosi Anita: Kárpátalja anno: a munkácsi vár első turulmadara. *Kárpátalj.ma*, 2018. január 18.

<https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-a-munkacsi-var-első-turulmadara/>

26 Visszaszállt a turulszobor a munkácsi várra. *Múlt-kor*, 2008. május 9. <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=20013>

27 Iryna Breza: Ukrainian Trident Replaces Hungarian Eagle in Country's West. *IWPR*, 12 December 2022. <https://iwpr.net/global-voices/ukrainian-trident-replaces-hungarian-eagle-countrys-west>

nak politikai köre a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséggel is közös platformra került, majd pedig érdekelletét alakult ki, s ennek a következménye ez a csúfos történet. Viktor Mikita, a megyei katonai közigazgatás vezetője arról beszélt, hogy nem csupán a magyar közösség, hanem a háborús körülmények között is viszonylag nyugodt régió destabilizálására tett kísérlet volt. „Valakiknek nem tetszett, hogy jó a kommunikáció a magyar kisebbség és a megyei vezetés között. A turul eltávolítása olyan nyomás volt a kisebbségre, amely egyúttal diszkreditálta volna a kormányzót. Ha ugyanis ellenállok, azt süttötték volna rám, hogy megtiltom a nemzeti jelképünk felállítását. Úgy tartja a mondás, hogy ha tanácstalan vagy, cselekedj a törvény szerint. Azzal, hogy hagytam a munkácsi önkormányzatot a saját dolgairól – emlékműfelállításról is – döntenem, ezt tettem.”²⁸

A periférián történt események párhuzamba állíthatók egy néhány hónappal később a centrumban, az ország fővárosában lezajlott eseménnyel. Ahogyan a Szabadság-szobor meghatározó jelképe New Yorknak – nőalak fáklával –, Budapestnek – nőalak pálmával –, ugyanígy Kijevnek lényeges szimbóluma a Haza-anyácska szobor – ugyancsak nőalak, aki a kezében karddal és pajzsral zord tekintettel néz a távolba a Dnyeper partján. A kijevi emlékművet 1981. május 9-én, a Szovjetunió Németország felett aratott győzelmének évfordulóján adták át a második világháború emlékezetét gondozó, több mint tíz hektárt elfoglaló múzeumkomplexum területén. Amikor 2015-ben elfogadták Ukrajnában az úgynevezett „dekommunizációs” törvénycsomagot, annak nyomán többek között országszerte eltávolították a még megmaradt szovjet emlékműveket. A Haza-anyácska szobor is ilyen emlékmű volt, ám annyira hozzánőtt a városképhez, hogy létét komoly veszély nem fenyegette, ám annál több vita volt a kezében tartott pajzsra látható szovjet címerről. Felmerült, hogy vagy le kell venni a pajzsot, vagy le kell „kaparni”, esetleg le kell takarni a címet, netalántán le kell cserélni Ukrajna címerével. A szovjet címeres pajzs körüli viták felerősödtek az Ukrajna ellen Oroszország által indított teljes körű invázió időszakában. A kérdést felkarolta a kulturális minisztérium, amely 2022 júliusában közvéleménykutatást is szervezett, melynek során a döntő többség arra szavazott, hogy cseréljék le a szovjetet az ukrán állami címerre. A terv kivitelezéséhez törvényt is kellett módosítani, amely lehetővé tette az állami nyilvántartásban szereplő emlékmű megváltoztatását. A 2023 májusában elfogadott 3097-IX. számú törvénynek a kulturális miniszter, Olekszandr Tkacsenko „Anti-Puskin” törvénynek nevezte el.²⁹ Az országban a 2015-ben elfogadott dekkommunizációs törvénycsomag nyomán számos szovjet emlékművet bontottak már le, többek között a még megmaradt Lenin-emlékműveket, amit „Leninhullás”-nak neveztek. A 2022-es invázió után pedig tömegesen kezdték lebontani a Puskin-szobrokat is, többek között erre a sorsra jutottak az orosz költő kárpátaljai szobrai – Beregszász melletti Puskinóban, Munkácson, Ungváron.

28 Vörös Szabolcs: Ukrajnában valóban üldözik a kisebbségeket: az oroszok – Kárpátalja kormányzója halottakról, békéről, turul-ügyről. *Válasz Online*, 2023. május 15. <https://www.valaszonline.hu/2023/05/15/ukrajna-karpatalja-haboru-magyar-sag-kmsz-viktor-mikita-interju/>

29 Ukraine passes bill removing protected status of Soviet monuments. *The New Voice of Ukraine*, 3 May 2023. <https://english.nv.ua/nation/ukraine-passes-bill-on-removing-soviet-monuments-from-state-register-news-50322007.html>

Ezután megkezdődött a Haza-anyácska pajzsán a címercsere tervezése és a kivitelezésének előkészítése a kulturális minisztérium és a második világháború emlékéért őrző történelmi múzeum védnökségével, amelynek területén a szobor áll. Augusztus 24., az ukrán függetlenség napja már nagyon közel volt, így úgy tűnhetett, hogy a projekt ezúttal valóban megvalósul. Ám július 20-án a szokásos esti videóbeszédében Volodimir Zelenszkij államfő bejelentette: „Beszéltem Smihal miniszterelnök úrral egy másik kérdéstről is, amelyet különösen az igazságosság prizmján keresztül kell megvizsgálni. A költségvetési kiadások. Ilyen háborús időkben a maximális állami figyelmet, és így az állami forrásokat is a védelemre kell fordítani. Ez egy nyilvánvaló dolog. [...] Múzeumok, kulturális központok, szimbólumok, tévésorozatok – mindez fontos, de most más prioritások vannak. [...] Ezért két lépést javasoltam a miniszterelnöknek. Az első az, hogy keressünk költségvetésen kívüli forrásokat olyan projektekre, amelyekre most valóban szükség van. [...] Másodszor, megkértem a miniszterelnököt, hogy fontolja meg az ukrán kulturális és információs politikáért felelős miniszter leváltását. [...] Mindenki érti, miről beszélünk. A járdalapok, a városdíszek és a szökőkutak várhatnak a győzelem utánig.”³⁰ A miniszter, Olekszandr Tkacsenko maga adta be lemondását, amelyet a parlament hamarosan jóváhagyott. Viszont a pajzsos címercsere a függetlenség napjára mégis megtörtént, miután költségvetési forrás nélkül, társadalmi összefogással fedezni tudták annak költségeit.

Még 1994-ben Ungváron megjelent egy kis könyvecske *Töredék hazácska* címmel, amelyben helyi költők vallottak, magyarságról, anyanyelvről, kitartásról, sorsvállalásról, megmaradásról, s amely nagy siker lett. Az egyik kritikus úgy méltatta, hogy belőle „nem annyira a szülőföld éltető ereje, hanem a szülőföld elvesztésének a rémképe, nem annyira az anyanyelv vagy a nemzeti értékek birtoklásának felemelő érzése, hanem inkább ezek megtartásának a lehetetlensége sugárzik égető intenzitással”.³¹ Kiterjesztően ezt a közösségi mentalitás markereként is értelmezhetjük, amelyet 2022 februárja óta a háború percepciója terhel tovább.

30 People should feel that budget resources are used fairly and properly – address by the President of Ukraine 20 July 2023. <https://www.president.gov.ua/en/news/lyudi-mayut-vidchuvati-sho-resursi-byudzhativ-vikoristovuyut-84457>

31 Böhm Edit: „Töredék hazácska” – a hiány versei. *Pánsíp* 3 (1995/2), 18–19.